

פרס ברכפלד*

מאיר ברכפלד

בניסוח נושא הפרס לשנת תשנ"ו התכוונו לבדיקה אם יש תועלת בפורמאליזציה של הדיון התלמודי. כרי להסביר את הטענה של התועלת בפורמאליזציה אני לא יכול לעשות טוב יותר מאשר לצטט את המלים שכתב הפילוסוף-המתמטיקאי פרגה בסוף המאה הקודמת כביקורת על מאמר של פיאנו.

"אבל התוצאה הבלתי נמנעת של החלוקה של גורמים מורכבים למרכיביהם הפשוטים, היא הארכת ההוכחות. בגלל זה, האריכות שבשפות המקובלות (נוסף על הפגמים הלוגיים שבהן), מהווה מכשול שאין להתגבר עליו — אלא אם נחליט להשתמש באמצעי חדש לשם הכעת המחשבה שמתף שלמות הגיונית עם קיצור מושלם.

"קבוצה של סמלים כתובים אפשר לחזור עליהם בקלות ולסקור אותם בטביעת עין אחת בדרכים שונות, כך שאפשר להעמידה לעיני השכל פעמים מספר ובקלות ולהחזיק אותה לפנינו יותר מכהרף עין.

"כי הנוטציות המתמטיות הנכונות אינן סתם קיצורים של המשפטים המתמטיים, אלא הם כלי רב עוצמה לניתוח משפטים ותאוריות."

הסמלים, הקיצור, הניסוח הקפדני המחייב את המשתמש בכלי זה, לכאורה אינם יכולים אלא לתרום את היתרונות שפרגה ניסח בדרך כל כך משכנעת. במשך הרבה שנים חשבתי שבאמת החשיבה התלמודית הפסידה בזה שלא זכתה לכלול גם את המיתודה הזאת כמכשיר לדיונים הרבים שבהם היא דנה. הלא אין ספק שהרבה מחכמות הרוח שאינן נחשבות כמדע מדוייק אימצו להן את דרכי המתמטיקה לפעמים בהצלחה רבה מאוד. בכתבי עת, כמו זה של "הגיון" הופיעו לא מעט מאמרים שהשיטה הזאת שימשה נר לרגלי מחבריהם.

אמנם בזמן האחרון נתקרה דעתי והתחלתי להטיל ספק בתועלתה של שיטה זו. נכון, החשיבה הקפדנית המצומצמת אינה נותנת לחושב שום חופש פעולה שמאחוריה יכולים להסתתר מושגים הגיוניים מסוגים שונים. ככל שהחופש גודל, כך הזהירות מלהימנע ממוקשים הגיוניים קטנה. אבל לעומת זאת המחשבה המשוחררת יש לה יתרונות משלה. תשובות כמו למשל "השתא אכתי

*דברים אלה נאמרו במעמד הענקת פרס ברכפלד באוניברסיטת בר-אילן ביום ט"ז בחשוון תשנ"ו. הפרס לשנת תשנ"ו הוענק לברעו צבאן ודוד גרבר עבור מאמרם המופיע בחוברת זו, והפרס לשנת תשנ"ה הוענק ליעקב ורכלובסקי עבור מאמרו המופיע בקובץ האנגלי בחוברת זו. — העורכים

לא אסיק ארעתיה" (כתובות תד"ה מת הוא), קשה להניח שאפשר להכניס אותן תחת כנפי שיטה פורמלית. אבל גם במקום שהמחשבה חייבת להיות קפדנית ביותר, כמו למשל בסוגית תגרי לוד (בכא מציעא נ.), החשיבה של התלמוד ומפרשיו חדה מאוד ומצליחה כלי להשתמש בכלים שפרגה תיאר אותם תיאור כה משכנע, למסור דברים בדרך חלקה.

מתוך ספק זה בין שתי האופציות החלטנו לתת למשתתפים בתחרות על הפרס להוכיח את תועלת השיטה הפורמלית או, להפך, את המיותרות שבה. העבודה הזוכה דנה באופן מושלם בשיטה של התלמוד בכל העניינים העוסקים ביחס שבין הקוטר וההיקף של העיגול. האמת היא שהעבודה הזאת לא בדיוק דנה בבעיה שחשבנו כי הצגנו אותה בבחירות מספיקה. כוונתנו לא היתה התועלת במתימטיקה להבנת בעיות מתימטיות בתלמוד אלא להבנת המשא ומתן הלא-מתמטי בתלמוד. בכל זאת, מכיון שאפשר היה להבין כי נושא העבודה נכלל היה בסוג הנושאים השייכים לפרס, ולאור איכות העבודה, אנו שמחים להעניק לה את הפרס לשנת תשנ"ז.

אני מנצל את ההזדמנות הזאת לומר כמה מלים על הנושא של הכנס של היום דהיינו הגדרת המושגים "דאורייתא", "דרבנן". כתוצאה מדיון שהתקיים על אותו נושא ב"בית ועד לחכמים" במוצא התפתחה התכתבות ביני ובין הרב נחום רבינוביץ, ראש ישיבת ברכת משה במעלה אדומים, ובאנו לידי הסכמה שחלוקת המצוות כדלהלן נכונה היא:

H: כל ההלכות והמצוות הראו למשה בסיני.

H1: דיני דאורייתא.

H2: דיני דאורייתא הנלמדים במידות שהתורה נדרשת בהן.

H3: הלכה למשה מסיני.

H4: דברים שנאמרו למשה בסיני.

H5: גזירות ותקנות דרבנן.

H21: הלכות שנדרשו ע"י המידות אע"פ שהדין היה נהוג מאז ומתמיד.

H22: הלכות שנדרשו ע"י חז"ל ולמשה לא היתה מודעות שלמה עד שגילו אותן חכמים.

H31: הלכות שאין יסוד בתורה או לכל היותר יסוד נסתר ונמסרו ממש מדור לדור.

H32: הלכות שאין יסוד בתורה וקשורים למאורע מסוים מאוחר.

H321: משה ידע מה שקרה ואם יקרה מה שיתקנו.

H322: דינים משובצים ומושרשים עמוק במכלול ההלכות כן שאין ספק שמשה היה צריך לדעת אותן.

H323: דינים משובצים ומושרשים עמוק במכלול ההלכות כך שכוחן יפה ככוח הלכה שמה ידעה.

H3221: ידיעתה של הלכה ע"י משה היתה במודעות מלאה.

H3222: ידיעתה של ההלכה ע"י משה היתה במודעות מעומעמת.

בסיווג זה של ההלכות תמוהות ביותר ההלכות H22 H321 והנובעות מהן. הלכות אלה מניחות שיריעת דיני דאורייתא יותר רחבה ממה שהיה ברור למשה רבינו. ועל זה רוצה אני לומר כמה מלים.

באבות דר"נ פ"ו מובא הסיפור על הסתת שמסתת את ההר כדי להטילו לתוך הירדן וכשמגיע לסלע גדול נכנס תחתיו, סתרו, ועקרו והטילו אל הירדן. והגמרא ממשיכה "כך עשה להם רבי עקיבא לרבי אליעזר ולרבי יהושע. אמר ליה רבי טרפון, עקיבא, עליך הכתוב אומר, מבכי נהרות חבש, ותעלומה יוצא אור, דברים המוסתרים מבני אדם, הוציאם רבי עקיבא לאורה".

ושני סיפורים במקורותנו משמשים נמשל למשל זה: אחד, בפסיקתא דרב כהנא בו אמר הקב"ה למשה "צדיק אחד עתיד להעמיד בעולמי ועתיד הוא לפתוח בפרשת פרה ארומה תחילה" וכשמע משה את משנת רבי אליעזר אמר "רבוננו של עולם יהי רצון שיצא מחלציי". סיפור דומה מובא בגמרא במנחות שכשהקב"ה הראה למשה את רבי עקיבא לומר עם תלמידיו והם שואלים "רבי מניין לך?" אמר להם על הלכה שהיתה סתומה למשה, "הלכה למשה מסיני".

המשל הזה שהבאנו מאבות דרבי נתן מסביר שכוחו של רבי עקיבא היה בזה שהיה מסוגל לגלות שיטה שעל ידה אחרים יכולים להטיל את הסלע הכבד לירדן, או לזרוע אור על "סלע כבד" שהיה מונח עד זמנו בתוך מכלול ההלכה כאבן שאין לה הופכין. וכך חרו רבי אליעזר הקליר בקרובות לפרשת פרה "זינה [הזין אותה] לעניו... והגיה עיניו... רעד כהסכית טעם תחילת משנתה [משנת רבי אליעזר] פרה בת שתיים, עגלה בת שנתה ביצר [חיוק] ציר [משה] תחן כקשב שמועתה... לו הגיד אל: חוקה חקתי ומה תיגע לידע, עמוקה משאול מה תרע." אבל בפתיחת הקרובה אמר הקליר "לבעלי אסופות [תלמידי חכמים] חדותיה חשופות".